

Social and Cultural Components of Femininity in Shahrzad's a Thousand and One Nights Stories

Fatemeh Rahmatian¹, Shahriar Shahidi^{2*}, AmiraAli Nojournian³
Fatemeh Bagherian⁴, Leili Panaghi⁵

1. PhD Candidate of Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.
2. Professor, Department of Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.
3. Assistant Professor, Department of English Language and Literatures, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.
4. Assistant Professor, Department of Psychology, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.
5. Assistant Professor, Family Research Institute, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

Citation: Citation: Rahmatian, F., Shahidi, S., Nojournian, A., Bagherian, F., & Panaghi, L. (2021). Social and cultural components of femininity in shahrzad's a thousand and one nights stories. *Journal of Woman and Culture*, 12(48), 15-25.

DOR: [20.1001.1.20088426.1400.12.48.2.7](https://doi.org/10.20088426.1400.12.48.2.7)

ARTICLE INFO

Received: 14.03.2021

Accepted: 18.06.2021

Corresponding Author:

Shahriar Shahidi

Email:

shahriarshahidi@hotmail.com

Keywords:

Social and cultural components

Femininity

Shahrzad's a thousand and one nights' stories

Abstract

The research was purposed to study social and cultural components of femininity in Shahrzad's a thousand and one nights' stories. The research universe consisted of all Shahrzad's a thousand and one nights' stories. The sample included the gendered stories. the research was designed as qualitative in terms of thematic analysis. The femininity concepts based on either effeminate content or the heroine of the romantic, fiction, journey, jinni and fairy, pedagogics, wisdom and virtue stories were reviewed and extracted by implementing the content analysis. The findings indicated that woman was the most crucial subject of a thousand and one nights' stories; and played a significant role in all the stories. Also the more important point to be discussed was that the narration was attributed to be created by a woman, Shahrzad. Sharzad could express a new narration for femininity by storytelling and not only saved her life but also she could reconcilliated her homeland with femininity. In fact, she brought the femininity from text to context so to be heard.

Extended Abstract

Introduction: Historically, human beings have always questioned femininity and masculinity, and different theories and attitudes have emerged. One of the important points about gender conceptualization is that most of what we know is related to Western cultures, but these patterns are not universal. Femininity and masculinity vary by culture. Therefore, there was a need to enrich the research literature based on the distinctions between what is feminine and what is masculine in different cultures. Understanding these feminine and masculine concepts also helps to understand social structures and the possibility of changing them. Storytelling can be considered as one of the oldest and most ancient arts of all human races. Among the popular literature in the Orient, A Thousand and One Nights seems to represent more than any other text the cultural dynamism among the peoples of the Orient because it consists of stories from which one can see cultural attitudes. On the other hand, the protagonist and narrator of the story was a woman for the first time. A woman who had different characteristics. The research was purposed to study social and cultural components of femininity in Shahrzad's a thousand and one nights' stories.

Methods: The research universe consisted of all Shahrzad's a thousand and one nights' stories. The sample included the gendered stories. the research was designed as qualitative in terms of thematic analysis. The femininity concepts based on either effeminate content or the heroine of the romantic, fiction, journey, jinni and fairy, pedagogics, wisdom and virtue stories were reviewed and extracted by implementing the content analysis.

Results: The findings indicated that woman was the most crucial subject of a thousand and one nights' stories; and played a significant role in all the stories. Also the more important point to be discussed was that the narration was attributed to be created by a woman, Shahrzad. Sharzad could express a new narration for femininity by storytelling and not only saved her life but also she could reconcilliated her homeland with femininity. In fact, she brought the femininity from text to context so to be heard.

Conclusion: In that a thousand and one nights are similar to today's society that due to the ruling patriarchal culture and thinking, we still face restrictions, deprivations and gender discrimination. It is natural that women also seek ways to escape and save themselves in different ways. Society, culture, and even the cycle of psycho-sexual development was meant to marginalize and make women and femininity different. It seemed that the woman herself and femininity, was a deconstructionist who had come to break the specified definitions and create new definitions. She wanted to analyze the image of femininity in several ways because she was stuck in the pressure of repetition. Like Shahrzad, in a thousand and one nights, she fought not only for being and living, but also for the survival of femininity.

Author Contributions: Fatemeh Rahmatian: contributed in general framework planning, content editing and submission. Dr. Shahriar Shahidi: collaborated in planning and general framework and concluding, Corresponding author. Dr. AmirAli Nojournian: collaborated in planning and general framework, content editing, final investigation. Dr. Fatemeh Bagherian: collaboration in structural editing and general framework, final investigation. Dr. Leili Panaghi: collaboration in data analysis and general framework. All

authors discussed the results, reviewed and approved the final version of the manuscript. This article is contributed to the Fatemeh Rahmatian's Phd dissertation in psychology at Shahid Beheshti University. The supervisor professors were Dr. Shahriar Shahidi and the advisor professors were Dr. Fatemeh Bagherian and Dr. Leili Panaghi.

Acknowledgments: The author thanks all officials and nurses who have helped us in this research.

Conflicts of Interest: The authors declared there is no conflicts of interest in this article.

Funding: This article did not receive any financial support.

شهرزاد، هزارویک شب و زن بودن: با تأکید بر مؤلفه های اجتماعی - فرهنگی زنانگی

فاطمه رحمتیان^۱، شهریار شهیدی^{۲*}، امیرعلی نجومیان^۳، فاطمه باقریان^۴، لیلی پناغی^۵

۱. دانشجوی دکتری روان شناسی، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
۲. استاد گروه روان شناسی، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات انگلیسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
۴. دانشیار گروه روان شناسی، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
۵. دانشیار پژوهشکده خانواده، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی مؤلفه های اجتماعی- فرهنگی زنانگی در داستان های هزارویک شب شهرزاد می باشد. جامعه پژوهش داستان های هزارویک شب بود. نمونه مورد بررسی داستان هایی بود که خوانش جنسیتی داشتند. طرح پژوهش کیفی، که با روش تحلیل تماتیک صورت پذیرفت. مفاهیم زنانگی بر مبنای محتوای زنانه و یا قهرمان داستان در داستان های عاشقانه، داستان های خیالی، داستان های سفری، داستان های جن و پری و داستان های آموزشی، حکمت و پرهیزکاری مورد بررسی قرار گرفت و با استفاده از تحلیل محتوا بدست آمد. یافته ها نشان داد که زن، محوری ترین موضوع داستان های هزارویک شب است و در تمامی داستان ها نقش دارد و مهم تر این که هزارویک شب اثری است که خلق آن به یک زن (شهرزاد) منسوب شده است. شهرزاد با قصه گویی توانست روایت جدیدی از زنانگی را بیان کند که نه تنها خود را از مرگ برهاند بلکه سرزمینش را با زنانگی آشتی دهد. در واقع زنانگی را از حاشیه به متن آورد تا صدایش شنیده شود.

کلیدواژه‌گان: مؤلفه های اجتماعی- فرهنگی، زنانگی، داستان های هزارویک شب شهرزاد

مقدمه

در نگاهی تاریخی، بشر همواره به پرسش از زنانگی و مردانگی پرداخته است و نظریه ها و نگرش های متفاوتی نسبت به آن به وجود آمده است. یکی از نکات مهمی که در مفهوم پردازی جنسیت وجود دارد این است که بیشتر آن چه می دانیم مربوط به فرهنگ های غربی است اما این الگوها جهان شمول نیستند و زنانگی و مردانگی بر اساس هر فرهنگی متغیر است. لازم به توضیح است که منظور از زنانگی در اینجا صرفاً مسأله برتری زنانه یا مردانه نیست، بلکه تلاش برای فهم جایگاه زنانه و مردانه است (Kristeva, 2004). (Bahreini, 2011) در پژوهشی نشان داد که نگرانی ای راجع به تغییرات در مفاهیم زنانگی و مردانگی وجود دارد، بنابراین نیاز است تا ادبیات

تحقیق بر اساس تمایزات آن چه زنانه و آن چه مردانه است در فرهنگ‌های مختلف غنی تر گردد. فهم این مفاهیم زنانه و مردانه به فهم ساختارهای اجتماعی و امکان تغییر آن‌ها نیز کمک می‌کند (Bayzaei, 2016). بدون شناخت ادبیات عامیانه، شناخت واقع بینانه‌ی تاریخ ملت‌ها ممکن نیست. ادبیات عامیانه یا فولکلور از گذشته تا امروز همواره با تاریخ بشر همگام بوده‌است. یکی از ویژگی‌های فولکلور یا ادبیات عامه، تکرار پذیری و قابلیت انتقال آن به نسل‌های آینده است. از این رو می‌توان ادبیات عامه هر منطقه را مجموعه‌ای از رفتارها، گفتارها، پوشش‌ها، آداب و رسوم و عاداتی دانست که افراد آن منطقه، آن‌ها را از گذشتگان و نیاکان خود شنیده و به ارث برده‌اند؛ عاداتی که شاید از ابتدای بشریت آغاز شده و یا لاقط، مربوط به دوره‌های بسیار باستانی باشند. به عبارت کلی تر می‌توان فولکلور را میراث قومی و معنوی یک ملت دانست (Rosenberg, 2000). ادبیات به منزله‌ی عنصری از فرهنگ بشری، بخشی از دستاوردهای جمعی در بین مردم جوامع مختلف است که ماده‌ی اصلی آن را کلام تشکیل می‌دهد. زبان و کلمه ظرف اندیشه است و هر کلمه به طور معمول حامل مفهومی است که ذهنیت مشترک مردم یک جامعه به کمک این مفاهیم با یکدیگر رابطه برقرار می‌کنند (Khajenasir, 2004). هزارویک شب را در فرهنگ‌های مختلف دور و نزدیک و هم‌چنین مقایسه آن با ادبیات شفاهی اروپا مورد توجه قرار داده است.

هر داستان، مثل، افسانه، اسطوره و دیگر اشکال ادبیات عامه، همواره حامل پیام‌های اجتماعی نهفته‌ای است که رابطه‌ی ذهنیتی مردم در یک برهه‌ی زمانی یا نسل‌های پیاپی را حفظ می‌کند. اطلاعات امروز ما از اولین قصه‌ها و قصه‌گوین نخستین در دنیای قدیم خیلی زیاد نیست، ولی با این حال، حداقل می‌توان گفت که اسطوره‌ها و افسانه‌هایی که از دنیای قدیم از یونان و ایران و چین و مصر به زمان ما رسیده‌اند، جزو همان داستان‌های اولیه‌ی بشر هستند، با این فرض که اسطوره و افسانه از کهن‌ترین داستان‌های بشر قدیم بوده که شاید در باورهای‌شان ریشه داشته است. پیدا کردن و رفتن به سراغ این داستان‌ها و افسانه‌ها و قصه‌های کهن به‌جامانده از پیشینیان به خاطر این که تعدادشان خیلی پرشمار نیست، نباید زیاد سخت باشد، آن چنان که «هزارویک شب» را می‌توان یکی از قدیمی‌ترین این آثار باقی‌مانده از دنیای قدیم برشمرد؛ کتاب معروف و کهن «هزارویک شب» که به اعتقاد برخی از پژوهشگران و اسطوره‌شناسان ریشه‌ای ایرانی دارد (Bayzaei, 2016). Kiani (2008) در مقاله‌ای به کارکرد قصه‌گویی در هزارویک شب و رهایی از مرگ، نه از منظر روان‌شناختی، بلکه از بعد هنر و ادبیات نمایشی و تأثیر آموزشی آن بر افراد پرداخته است. (Jafari (2005 با اشاره به چند داستان از هزارویک شب به بررسی ساختاری این کتاب و مقایسه آن با ادبیات شفاهی و در ادبیات فارسی پرداخته است. Alavi & Rajabi (2012) به تحلیل روایت‌شناختی با تلفیق نظریات مختلف به تحلیل "حکایت مکاران برگرفته از داستان‌های هزارویک شب" پرداخته‌اند. هم‌چنین Hoseini & Ghodrati (2012) روند قصه‌گویی شهرزاد را در توالی قصه‌های هزارویک شب بررسی کرده‌اند.

میراث فرهنگی، همه‌ی ابعاد فرهنگی یک نظام اجتماعی را دربر می‌گیرد که به نحوی خودآگاه یا ناخودآگاه، انسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد و از نشانه‌های تاریخ هر فرهنگ و ملت به شمار می‌رود (Javadi Yeganeh & Azizi, 2008). شاید تاریخ داستان‌گویی مانند تاریخ بی‌شمار خداداد و اتفاق اولیه در جهان دقیقاً مشخص نباشد، ولی مطمئناً می‌توان قصه‌گویی و داستان‌خوانی را یکی از کهن‌ترین و باپیشینه‌ترین هنرها نزد همه‌ی اقوام بشر دانست؛ داستان‌هایی که احتمالاً در طول سالیان سال توانسته‌اند از مرزهای جغرافیایی ملتی گذر کنند، تغییر شکل دهند و به گونه‌ای دیگر درآیند و دوباره از نو و در شمایل و ساختاری تازه با توجه به روحیات قوم و مردمی به جز به‌وجودآوردگان اولیه‌ی آن‌ها روایت شوند و به فراخور اهمیت‌شان در فرهنگ قومی دیگر تأثیر بگذارند و در ضمیر ناخودآگاه و روح مردمان آن قوم حک شوند (Bayzaei, 2016).

بررسی گزاره‌های روان‌شناختی در هزارویک شب پرداخته، اسطوره‌ها، قصه‌های عامیانه، از زبان پریان و با

زبانی ساده و بی‌پیرایه خواننده یا شنونده را به انتخاب خود با خود همراه می‌کند. در هزارویک‌شب به گونه‌ای غیرمستقیم این انتخاب صورت می‌گیرد. در میان ادبیات عامه در مشرق زمین، هزارویک‌شب به نظر می‌رسد که بیشتر از هر متن دیگری نماینده پویایی فرهنگی بین مردمان مشرق زمین است، چرا که متشکل از داستان‌هایی است که از دل آن‌ها می‌توان نگرش‌های فرهنگی را دید (Eshaghian, 2005). از طرف دیگر قهرمان و راوی داستان برای اولین بار یک زن است. زنی که ویژگی‌های متفاوتی دارد که در این پژوهش برای بررسی عمیق‌تر مفهوم زنانگی با توجه به اهمیت فرهنگی که پیش‌تر ذکر شد، تحقیق ادبیات عامه که هزارویک‌شب به عنوان نماینده‌ای از آن را مد نظر قرار داده است. از طرف دیگر، از آن جایی که امروزه مسأله جنسیت یکی از بحث‌های چالش برانگیز و رایج در میان خواص و عوام است، خصوصاً در جوامع رو به رشد و در حال گذار که سؤالات اساسی‌تری در این حوزه‌ها پیش‌روی خود دارند، ادبیات تحقیق نیازمند گسترده‌تر شدن می‌باشد تا بتواند به سؤالات مطرح شده و سؤالات آتی پاسخگویی بیشتری را داشته باشد. در بررسی پژوهش‌های صورت گرفته در مورد کتاب هزارویک‌شب می‌توان دید که بیشتر پژوهش‌ها چه داخلی و چه خارجی در حوزه ادبیات نمایشی و ادبیات تطبیقی، ادبیات، تئاتر و سینما و اسطوره‌شناسی بوده است و یا بررسی تاریخی این کتاب و سیر تحولی آن و پرداختن به نسخه‌های موجود از این کتاب و تغییرات ایجاد شده در متن کتاب است (Bayzaei, 2016). Khorasani, Mazdapour & Zonouni (2010) در حوزه پژوهش‌های ادبی به بررسی تحلیل ساختاری مکر و حیلۀ زنان در داستان‌های هزارویک‌شب پرداخته‌اند. که در این پژوهش ویژگی ساختاری قصه‌ها، نوع و نتیجه مکر و حیلۀ زنان در داستان‌ها به صورت نقد ادبی در ادبیات، و ریخت‌شناسی ادبی داستان‌ها پرداخته‌اند. هم‌چنین Sadeghi (2002) به بررسی چهره‌های روایی زنان در هزارویک‌شب از منظر ادبی و در حوزه ادبیات تطبیقی پرداخته است و Khorasani (2003) به سوبه‌های نظری زبان زنان در داستان‌های هزارویک‌شب پرداخته است. نکته قابل توجه دیگر در تحقیقات مرتبط با جنسیت این است که مفهوم زنانگی و مردانگی که با ساختار کلی جنسیت آورده می‌شود و بیشتر به صورت اندازه‌گیری صفات کلیشه‌ای مشخص برای هر کدام از جنسیت‌ها بوده است؛ در این حالت، دیگر افکار، احساسات و دانش افراد درباره تعلق داشتن به طبقه جنسیتی خاص یا خود زنانگی و مردانگی مورد توجه قرار نمی‌گیرد. بنابراین تحقیقاتی لازم است تا به صورت عمیق‌تر به این پرسش بپردازند. (Zosuls, Miller, Ruble, Martin & Fabes (2011) در پژوهشی با عنوان "در جستجوی شهزاد هزارویک‌شب" کهن‌ترین صورت‌ها و الگوهایی که شهزاد بر اساس آن‌ها عمل کرده، به عنوان بن‌اندیشه‌های سازنده شخصیت عمل‌کننده و اندیشه هزارویک‌شب مورد جستجو قرار گرفت. در فرایند این جستجو مشخص شد که شهزاد تجلی دو بن‌اندیشه کهن ایرانی، یعنی "هستی برای نبرد" و "فرجاد اندیشی" بود (Tavoosi, Samini & Mohandespour, 2007).

با توجه به مطالب ارائه شده و با اتخاذ رویکرد کیفی و نگاهی عمیق‌تر به موضوع‌های زنانگی و با استفاده از داستان‌های هزارویک‌شب به عنوان ابزاری که می‌تواند بعدی از فرهنگ شرقی را نشان دهد و از طرف دیگر نوع متفاوتی از زنانگی را که متفاوت از سایر ویژگی‌هایی که برای زنان در اسطوره‌های شرقی وجود دارد. هدف پژوهش حاضر بررسی مؤلفه‌های اجتماعی-فرهنگی زنانگی در داستان‌های هزارویک‌شب شهزاد می‌باشد.

روش

طرح پژوهش، جامعه آماری و روش نمونه‌گیری:

طرح پژوهش کیفی است که با روش تحلیل تماتیک صورت پذیرفت. جامعه پژوهش داستان‌های هزارویک‌شب شهزاد و نمونه مورد بررسی داستان‌هایی بود که خوانش جنسیتی داشتند که از داستان‌های هزارویک‌شب انتخاب شدند.

روش اجرا

در ابتدا داستان‌هایی که خوانش جنسیتی داشتند از متن هزارویک‌شب انتخاب شدند. به طور کلی داستان‌های هزارویک‌شب به ۵ دسته کلی تقسیم بندی شده‌اند: داستان‌های عاشقانه، داستان‌های خیالی، داستان‌های سفری، داستان‌های جن و پری و داستان‌های آموزشی، حکمت و پرهیزکاری. که با توجه به این تقسیم‌بندی همه داستان‌ها در همه حوزه‌ها در محدوده پژوهش حاضر نخواهد بود. در داستان‌های خیالی نقش زنان در حد عنصر دراماتیک، در داستان‌های عیاری زنان با نقشی پررنگ‌تر به عنوان یک عیار زن، در داستان‌های جن و پری نقش‌های متقابل زنانگی و مردانگی (چون جن‌ها معمولاً مرد و پریان زن هستند) و در دسته آخر که در حوزه حکمت و پرهیزکاری است زنان به مثابه موضوع اغوا، عنصر وسوسه و مانع تعالی و یا در مقابل زنان به شدت پرهیزکار که طعمه مردان گناهکار قرار می‌گیرند بررسی شدند. سپس با استفاده از تحلیل محتوا، به بیرون کشیدن مفاهیم مورد نیاز پژوهش از متن مورد مطالعه پرداخته شد.

یافته‌ها

داستان‌های هزارویک‌شب شهرزاد و زنان

در میان ادبیات عامه در مشرق زمین، هزارویک‌شب به نظر می‌رسد که بیشتر از هر متن دیگری نماینده پویایی فرهنگی بین مردمان مشرق زمین است چرا که متشکل از داستان‌هایی است که از دل آن‌ها می‌توان نگرش‌های فرهنگی به آن دیگری زن، آن دیگری جادوگر، آن دیگری خیانت‌کار و دیگری‌هایی که به نظر درون خودمان است تا بر خلاف تعریفش بیرون از ما باشد را دید. از طرف دیگر قهرمان و راوی داستان برای اولین بار یک زن است. این زن ویژگی‌هایی دارد که او را از سایر افراد هم جنسش متمایز می‌کند. داستان از این جا آغاز می‌شود که شه‌ریار پادشاه ایران زمین متوجه خیانت همسرش می‌شود که البته قبل‌تر برادرش شاه زمان خیر خیانت همسرش را به گوش او رسانده و این دو با کینه‌ای که از زنان در دل دارند راهی سفر می‌شوند و در نهایت در سفر نیز با همین موضوع خیانت‌کار بودن زن روبرو می‌شوند شه‌ریار برمی‌گردد و تصمیم می‌گیرد که به شهر برگردد و هر شب دختری را به عقد خود درآورد و صبح روز بعد او را اعدام کند. شهرزاد که اتفاقاً دختر وزیر هم بود با وجود مخالفت پدر داوطلب می‌شود که به عقد شاه درآید تا شاید بتواند جلوی کشته شدن زنان سرزمینش را بگیرد و راهی پیدا کند پس به همراه خواهرش دنیا‌زاد به قصر پادشاهی می‌رود. شهرزاد، کهن نمونه زنان شرقی، از دل هزارویک‌شب بیرون می‌آید، برخلاف تصور و آنچه در کتاب‌ها به طور مرسوم یاد می‌شود از زیبایی و دلربایی او سخنی در کار نیست. در واقع او زنی است که بدون توسل به سلاح‌های زنانه و صرفاً با اندیشه و هوشمندی به جنگ با شه‌ریار می‌رود. پس به نظر می‌رسد شهرزاد بعد دیگری از زنانگی را مطرح می‌کند که با زنان دیگر متفاوت است. قصه‌گویی و داستان‌خوانی یکی از کهن‌ترین و باپیشینه‌ترین هنرها نزد همه‌ی اقوام بشر دانست. اسطوره‌ها و افسانه‌هایی که از دنیای قدیم از یونان، ایران، چین و مصر به زمان ما رسیده‌اند. آن‌چنان که «هزارویک‌شب» را می‌توان یکی از قدیمی‌ترین این آثار باقی‌مانده از دنیای قدیم برشمرد؛ کتاب معروف و کهن «هزارویک‌شب» که به اعتقاد برخی از پژوهشگران و اسطوره‌شناسان ریشه‌ای ایرانی دارد (Bayzaei, 2016).

اولین تصویری که در کتاب قبل از ورود به داستان‌های هزارویک‌شب که راوی آنها شهرزاد است، ملاحظه می‌شود "خیانت" است. زنان خیانت می‌کنند. که البته مجازاتشان مرگ است. ولی تصویری از دلیل این خیانت وجود ندارد و تنها تصویر موجود یک زن خیانتکار است و این که زنان خیانت کار هستند. در این جا "زن بودن" با "خیانت‌کار بودن" رابطه مستقیمی دارد. در داستان‌های شب نخست و دوم، همه زنان سحر می‌دانند. ولی "سحر دانستن" با "زن بودن" و حتی "خوب و بد بودن" رابطه مستقیمی ندارد. به نظر می‌رسد شهرزاد با هوشمندی

هرچه تمام‌تر به دنبال پاک کردن این صفت منفی خیانت کاری از روی زنان است. شهرزاد به درستی اگر بخواهد پندارهایی را که زن براساس آن‌ها با صفاتی منفی، مبهم و کلی تعریف شده از بین ببرد، نخست باید به سراغ فردیت و استقلال برود یعنی اول باید بتواند زنانگی را از صفاتی که به آن چسبیده جدا کند و بعد تعریف جدیدی برای آن بیابد. اهمیت این داستان‌های اول نیز در همین است که این ایده زن بودن از ساحره بودن جدا شود و زن بودن جدای از مفاهیمی چون ساحره بودن، بد بودن توصیف شود. این نخستین کار شهرزاد است برای رسیدن به این نتیجه که «زن بودن» می‌تواند به معنای خیانت‌کار بودن نباشد. بیرون کشیدن زن از حالتی مفهومی، کلیشه‌ای، تعریف شده و تثبیت گردیده در کنار مفاهیم دیگر، آغازی برای جست‌وجوی همان چیزی است که شهرزاد در پی آن است. او برای این که بتواند تعریف درستی از زنانگی بدهد ابتدا باید آن‌چه که نیست را مشخص کند تا بتواند با از بین بردن آن تعریف قدیمی، تعاریف جدیدی بسازد و چهره جدیدی از زن و زنانگی را نشان دهد (Tavoosi, Samini & Mohandespour, 2007).

در اولین شب شهرزاد داستانی را بازگو می‌کند که در آن عفریتی درصدد گرفتن جان بازرگانی است که سهواً با هسته خرمایی جان فرزندش را گرفته، درست مشابه داستان خود شهرزاد که قرار است شهریار تا صبح روز بعد طبق روال همیشگی، او را بکشد که در دل این داستان سه داستان دیگر مطرح می‌شود. شهریار به شدت عصبانی است و زن ستیز پس در داستان اول جای هیچ زنی نیست. پس هدف اول شهرزاد این است که با همدلی بتواند این صفات کلی و منفی که به زنان نسبت داده شده را از بین ببرد. در واقع شهرزاد می‌خواهد به شهریار نشان دهد که اگر عفریت با شنیدن داستان از جان فرزندش می‌گذرد چرا شهریار نتواند با شنیدن روایتی جدید از زنان، درمان شود و از جان زنان سرزمینش بگذرد (Samini, 2000). او سه داستان پشت هم تعریف می‌کند که در هر سه تا زنی بد که خیانت کرده است در مقابل زنی قرار می‌گیرد که سحر و جادو بلد است و با این سحر و جادو به قربانی داستان که مردی است فریب خورده کمک می‌کند. در داستان بعدی که شهرزاد تعریف می‌کند، باز زنی وجود ندارد و موضوع اصلی داستان مرگ و زندگی است. به نظر می‌رسد شهرزاد خیلی آهسته از پادشاه این درخواست را دارد که از کشتن بی‌گناهان دست بردارد و از خشم و انتقامش بکاهد. موضوع دیگری که شهرزاد بیان می‌کند، داستان فریب خوردن زنان به خصوص توسط یک عجزه است که ناخواسته با تحریک و ترقیب و تشویق عجزه کاری را انجام می‌دهد که بد است یا پیمانی را می‌شکند و در نهایت البته به سزای ساده لوحی‌اش نیز می‌رسد که باز می‌توان توجه کرد که شاید شهرزاد می‌خواهد توجه شاه را به همسرش جلب کند که خیانت کرده و به سزای عملش نیز رسیده ولی علت این رفتار بد مشخص نیست که شاید او نیز فریب‌خورده باشد و نه به معنی بد ذاتی زنان (Samini, 2000).

باز داستان‌هایی مطرح می‌شوند که زنان در آن فریب‌خورده اند و فریبکار و فریب‌خورده که در مقابل هم قرار می‌گیرند. در واقع تهمت و غیبت خود فریب است و در نهایت خوبی و بدی کنار هم قرار می‌گیرند و تعادل دوباره به زندگی برمی‌گردد. تا به حکایت زن پرهیزکار می‌رسیم که به زور و افترا تن نمی‌دهد و به شوهرش وفادار می‌ماند و نجات می‌یابد. کم‌کم از این‌جای داستان زنان زیرک و باهوش معرفی می‌شوند که مردان نیز شیفته آن‌ها هستند و در نهایت با داستان معروف پینه‌توز قصه زنانگی به پایان می‌رسد. در این حکایت، دو زن کاملاً متضاد در این قصه وجود دارند که یکی شر مطلق و دیگری خیر مطلق است که در واقع آخرین داستان هزارویک‌شب است که پایان داستان مصادف است با پایان کتاب هزارویک‌شب و با نگاهی انتقادی به وضعیت زنان، به تعادل می‌رسد. در انتها زن بد کشته می‌شود و زن خوب باقی می‌ماند و شهریار نیز قدرت تمیز پیدا کرده که زنانگی را تحمل و خیر و شر را تشخیص دهد و شهرزاد نیز به عنوان نماینده خیر و دانایی و زنی که زنانگی را پذیرفته و با آن در صلح است تا ابد کنار شهریار به عنوان همسرش باقی می‌ماند (Samini, 2000). آن‌طور که از مضامین داستان‌ها و خط سیر تکاملی آن‌ها مشخص است، شهرزاد توانسته یا زیرکی و آگاهانه

وارد بازی شود. او با تفکیک جنسیت به ترکیب آن‌ها رسیده و ترس از زنانگی را از بین برده است. زنان در داستان‌های هزارویک‌شب در طبقه‌های مختلفی قرار می‌گیرند:

عجوزه‌ها: که دو دسته‌اند، گاهی پست و پلید و بد که هیچ جنبه مثبتی در شخصیت‌شان دیده نمی‌شود، فریبنده و مکارند. دسته‌ای دیگر که مهربانند که کمک می‌کنند تا عاشقان به هم برسند و ساحری و جادوگری بلدند که گاهی به دختران نیز می‌آموزند.

کنیزان: در داستان‌های هزارویک‌شب خرید فروش زنان کنیز امری عادی و رایج نشان داده شده است، که معمولاً بی‌آزار و مطیع‌اند و به اربابان خود خدمت می‌کنند.

زنان پرهیزکار: که معمولاً زنان مسلمانی هستند که از ابتدا تا انتهای حکایت‌ها پرهیزکار باقی می‌مانند و شخصیتی زاهدمنشانه دارند.

دختران و شاهزاده‌ها: این گروه از زنان زیرک و دانا هستند و از مشکلات پدر خود گره‌گشایی می‌کنند و معمولاً در کودکی جادوگری نیز آموخته‌اند که از آن در جهت حل مشکلات و کمک به شاهان استفاده می‌کنند. در انتخاب همسر آزادند و حق انتخاب دارند و صاحب تدبیر هستند.

همسران: اگرچه تعداد همسران وفادار در داستان‌های هزارویک‌شب کم است ولی وجود دارند، که البته زیرک هستند و در کنترل همسران نیز معمولاً موفق‌اند.

با معرفی زنان با طبقه‌ها و شخصیت‌های مختلف شهرزاد توانسته نشان دهد که چاره‌گری و هوشمندی زنان الزاماً فاکتوری منفی نیست و می‌تواند مربوط به هدفی پسندیده و نیک باشد که جامعه نیز آن را تحسین می‌کند و در مقابل زنانی قرار می‌گیرند که از این هوش و ذکاوت در جهت خیانت به همسران شان و اهداف شر و پلید استفاده می‌کنند. مردانی که ابله‌اند در مقابل زنانی باهوش قرار می‌گیرند. حتی بعضی از شخصیت‌های منفی را نمی‌توان صراحتاً در دسته منفی قرار داد، چرا که با در نظر گرفتن موقعیت اجتماعی و موقعیتی آن زنان، می‌توان به آن‌ها حق داد چون چاره دیگری برای نجات خود نداشته‌اند یعنی به نوعی جامعه است که آن‌ها را وادار کرده آن گونه رفتار کنند (Moarrezki khanderouy yazdi, 2020).

نتیجه این‌که بر خلاف آن‌چه اغلب تصور می‌شود؛ زنان هزارویک‌شب فقط زنان حيله‌گر و نیرنگ باز نیستند بلکه در این مجموعه داستانی با شخصیت‌های متنوعی از زنان پرهیزکار، زنان مدبر، عجوزه‌ها و ... اما آن‌چه باعث شده است زنان حيله‌گر و منفی دانسته شوند این است که تمام شخصیت‌های زنی که در داستان‌ها حضور دارند به نوعی از هوش و ذکاوت بیشتری نسبت به مردان برخوردارند و نیز مدبرتر از آنان شناخته می‌شوند و برای هر مشکلی چاره‌ای دارند چه با بهره‌گرفتن از هوش و درایت خود و چه با بهره‌گرفتن از نیروی سحر و جادوگری که در هزارویک‌شب فقط مختص خود آنان است و همین چند آوایی است که کمک کرده تا هم شهرزاد بتواند تصویر دیگری از زنان ارائه دهد و هم شه‌ریار از شر خشم و انتقام و ترس از زنان خلاص شود و درمان شود.

بحث و نتیجه‌گیری

جامعه، فرهنگ و حتی چرخه رشد روانی-جنسی در جهت به حاشیه راندن و دیگری پنداشتن زن و زنانگی است. به نظر زن و زنانگی به نوعی ساختارشکنی است که آمده است تعاریف مشخص شده را در هم شکند و تعاریفی جدید بسازد به همین دلیل ترسناک و خطرناک است چون نه به عنوان صرفاً یک موضوع مورد بررسی، بلکه خودش اصل موضوع است و به دنبال یافتن هویتی درونی برای خویش است. او می‌خواهد تصویر بیان شده برای زنانگی را از چند جهت واکاوی کند چون در فشار اجبار به تکرار گیرافتاده است. هم چون شهرزاد در هزارویک‌شب نه فقط برای بودن و زندگی کردن خود بلکه برای زنده ماندن زنانگی می‌جنگد. از یک جایی به

بعد، دیگر داستان زن یا مرد نیست داستان مدل پرداختن به زن و مرد است. همان‌طور که شهرزاد سعی می‌کند زن‌های متفاوتی را نشان دهد فارغ از دوتایی‌های موجود همه زنان جادوگر و بدجنس نیستند، بعضی‌ها اصلاً از جادو چیزی نمی‌دانند، همه زیبا و عاشق زیبایی نیستند، همان‌طور که در هیچ‌جای کتاب از زیبایی شهرزاد سخنی به میان نیامده، زنانی که به دنبال فتنه و خیانت‌اند و زنانی که به دنبال صلح و باذکات. حتی خود شهرزاد با این که همه جا صحبت از هوش و ذکاوت اوست، مادر هم می‌شود. بنا بر این زنی می‌تواند عاشق زیبایی باشد و زنی که زیبایی دغدغه اش نباشد. زنی که مادر شدن انتخابش است و زنی که این انتخاب را ندارد. زنی که انتخابش حضور خلاقانه در اجتماع است و زنی که این خلاقیت را با حضورش در خانه ایجاد می‌کند. و هیچ کدام درست‌تر یا بهتر از دیگری نیست. شهرزاد با پذیرش اطاعت و تسلیم روایت دیگری از زنانگی را برای پادشاه رزم زد و داستان‌هایی را مطرح کرد که در آن‌ها زنی بر دیگری برتری ندارد. هر کس در هر قالبی جن و پری و عفریت و زیبا روی می‌تواند آن‌گونه باشد که می‌خواهد و مسیر زندگی خود را مشخص کند. شهرزاد همان زنی است که اول با انتخابش که به دل مرگ برود تا در نهایت بتواند این تعریف را وا بکند و زندگی را به خودش و تمام زنان سرزمینش اهدا کند. این بار نه به عنوان موضوع مورد بررسی که به عنوان کسی که خود است و برای خودش به دنبال هویتی درونی است، آمده است تا سخن بگوید. این زن می‌خواهد تصویر بیان شده از زن را از چند سو واکاوی نماید و ساخت‌شکنی کند؛ ابتدا ساختاری دوتایی از زن و مرد و بعد معانی منتج شده از این تصاویر.

سهام مشارکت نویسندگان: فاطمه رحمتیان: طراحی چارچوب کلی، تدوین محتوا و تحلیل مطالب، ارسال و اصلاحات مقاله، دکتر شهریار شهیدی: همکاری در طراحی چارچوب کلی و بررسی نهایی، دکتر امیرعلی نجومیان: همکاری در طراحی، چارچوب کلی، بحث و نتیجه‌گیری، ساختار مقاله و بررسی نهایی، دکتر فاطمه باقریان: همکاری در چارچوب ساختاری و بررسی نهایی، دکتر لیلی پناغی: در زمینه آمار و روش تحقیق و بررسی نهایی. همه نویسندگان نسخه نهایی مقاله را مورد بررسی قرار داده و تأیید نموده‌اند. این مقاله مستخرج از رساله دکتری فاطمه رحمتیان دانشجوی دکتری روان‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی تهران به راهنمای دکتر شهریار شهیدی و دکتر امیرعلی نجومیان و مشاوره دکتر فاطمه باقریان و دکتر لیلی پناغی می‌باشد.

سپاسگزاری: نویسندگان مراتب تشکر خود را از همه کسانی که با نقد و مشورت خود در تکمیل این پژوهش موثر بوده‌اند، اعلام می‌دارد.

تعارض منافع: در این پژوهش هیچ‌گونه تعارض منافی توسط نویسندگان گزارش نشده است.

منابع مالی: این پژوهش از منابع مالی برخوردار نبوده است.

References

- Alavi, F., & Rajabi, A. (2004). An intertextual reading of 1001 nights: Locus for the convergences of the literature of the east and the west. *Journal of Comparative literature*, 3(6), 117-134. [Persian] DOI: [10.22103/JCL.2012.244](https://doi.org/10.22103/JCL.2012.244)
- Bahreini, F. (2011). *When my virtue defends your borders: The social construction of gender in the political narratives of islamists in modern iran*. Department of Women's and Gender Studies College of Arts and Sciences University of South Florida: the degree of Master of Arts.
- Beauvoir, S. (1949). *The second sex*. Translated by Ghasem Sanavi. (2001). Tehran: Toos. [Persian]

- Bayzaei, B. (2016). *Where is Hezar Afsan?*. Tehran: Roshangaran & Motaleat ZAnan. [Persian]
- Eshaghian, J. (2005). Psychological statements in 1001 nights. *Journal of Month book of art monthly*, 6(80-79), 38-58. [Persian] <https://www.magiran.com/paper/281446>
- Hoseini, M., & Ghodrati, H. (2012). Process of storytelling in stories of 1001 nights. *Journal of Textual Critism of Persian Literature*, 4(1), 15-35. [Persian] <http://ensani.ir/file/download/article/20121209080211-9472-10.pdf>
- Jafari, M. (2005). 1001 nights and oral literature. *Journal of Month Book of Art Monthly*, 8(81-82), 64-73. [Persian] <https://www.magiran.com/paper/272992>
- Khajenasir, T. (2004). 1001 nights in far and near cultures. *Journal of People Culture Quarterly*, 4(11-12), 85-94. [Persian]
- Khorasani, M., Mazdapour, K., & Zonouni, T. (2011). A structural analysis of deceit and trick of women in A thousand and one nights' stories. *Journal of Literary Research*, 7(29), 9-30. [Persian] URL: <http://lire.modares.ac.ir/article-41-37822-fa.html>
- Khorasani, M. (2003). Women's language. *Journal of Golestaneh*, 55(1), 46-50. [Persian] <http://ensani.ir/fa/article/37316/%D8%B2%D8%A8%D8%A7%D9%86-%D8%B2%D9%86%D8%A7%D9%86>
- Kiani, R. (2008). The function of storytelling in 1001 nights. *Journal of Hafez*, 8(54), 24-25(54). [Persian] <http://ensani.ir/file/download/article/20120426121011-4051-233.pdf>
- Kristeva, J. (2004). Some observations on female sexuality. *The Annual of Psychoanalysis*, 32(1), 59-68. <https://psycnet.apa.org/record/2005-03965-005>
- Moarrezzi Khanderouy yazdi, F. (2020). *The role of woman in the story of 1001 nights*. Tehran: Hamyar Pazhouhesh. [Persian]
- Oliver, K. (1993). Julia Kristeva's feminist revolutions. *Wiley On Behalf Of Hypatia, Inc*, 8(3), 94-114. URL: <https://www.jstor.org/stable/3810407>
- Rosenberg, D. (1992). *World literature*. Translated by Abdhosein Sharifian. (2000). Tehran: Asatir. [Persian]
- Sadeghi, F. (2002). Narrative figures of women in one thousand and one nights. *Journal of Month Book of Art Monthly*, 6(51-52)78-81. [Persian]
- Samini, N. (2000). Dramatic aspects of 1001 nights. *Journal of Art*, 34(2), 84-93. [Persian] <http://ensani.ir/file/download/article/20120326174229-5123-211.pdf>
- Tavoosi, M., Samini, N., & Mohandespour, F. (2007). *Searching of Shahrzad in 1001 nights*. *Journal of Literary Research*, 4(15), 63-80. [Persian] URL: <http://lire.modares.ac.ir/article-41-37368-fa.html>
- Javadi Yeganeh, M. R., & Azizi, J. (2008). Cultural and social identity among the youth of Shiraz according to the media factor. *Journal of Iranian Cultural Research*, 1(3), 183-213. [Persian] http://www.jicr.ir/article_48_4629f3da6e077442aea28b528467c7b5.pdf?lang=en
- Zosuls, K., Miller, C., Ruble, D., Martin, C., & Fabes, R. (2011). Gender development research in sex roles: historical trends and future directions. *Sex Roles*, 64(11-12), 826-842. DOI:10.1007/s11199-010-9902-3